

Uzdravování duchovních nemocí Uvedení do asketické tradice Východní církve

Jean-Claude Larchet

Úvod

Konečným cílem křesťanství je zbožštění člověka. „Bůh se stal člověkem, aby se člověk mohl stát bohem“: právě takovými slovy otcové, napříč staletími, mnohokrát v kostce vyjádřili smysl inkarnace Slova.

Kristus, spojující ve své božské osobě božskou a lidskou přirozenost, a to bez směšování ani oddělení, přivedl lidskou přirozenost k jejímu původnímu stavu, jako jakýsi nový Adam, a kromě jiného ji také přivedl k dokonalosti, ke které je určena: k dokonalé podobnosti s Bohem, k účasti na božské přirozenosti (2Petr 1,4). A tak každé lidské osobě, která je s Ním skrze Ducha Svatého sjednocena v církvi, jež je jeho tělem, dal, působením milosti, účast na božství.

V ekonomii Svaté Trojice, která má na zřeteli zbožštění člověka a spolu s tím i sjednocení Boha se vším jeho stvořením, představuje vykupitelské dílo Krista, které spočívá zejména v jeho utrpení, smrti a zmrtvýchvstání, esenciální moment, moment naší spásy: skrze toto vykupitelské dílo Bůh-člověk osvobodil lidskou přirozenost od tyranie d'ábla a démonů, skrze něj rovněž zničil moc hříchu a přemohl smrt, a zrušil tak všechny překážky, které se po prvotním hříchu postavily mezi člověka a Boha a bránily člověku, aby se s Bohem plně sjednotil.

Jak na to upozornil Vladimír Losskij, západní teologické myšlení interpretovalo toto Kristovo vykupitelské a spasitelné dílo zejména v pojmech právnických.

Snaha porozumět Vykoupení pomocí pojmů označujících výkup nachází zajisté svůj základ v Písmu svatém, zejména pak v epištolách sv. Pavla. To nás však nesmí vést k tomu, abychom zapomněli, že, jak poznamenává Vladimír Losskij, „obecně nacházíme, u otců i v Písmu, vícero obrazů, které mají přiblížit tajemství naší spásy, dovršené Kristem. A tak v evangeliu máme Dobrého pastýře jakožto „bukolický“ obraz Kristova díla. Válečným obrazem, který často vídáme u otců a v liturgii, je obraz silného člověka, přemoženého někým ještě silnějším, kdo ho odzbrojí a zničí jeho nadvládu: Kristus jakožto vítěz nad Satanem otevírá brány pekla, přičemž kříž mu slouží jako korouhev. Dále tu máme obraz lékařský, obraz choré lidské přirozenosti, vyléčené lékem spásy; další obraz bychom mohli nazvat „diplomatickým“ – obraz Boží vynalézavosti, která vyzraje nad prohnáním démona ad.“ Zajisté, že „tím nejpoužívanějším obrazem, který sv. Pavel převzal ze Starého zákona, je obraz pocházející z oblasti právních vztahů“, ovšem, „chápáno v tomto úzkém slova smysl, je vykoupení právnickým obrazem Kristova díla, jedním mezi celou řadou dalších možných obrazů“, a „pokud používáme pojem vykoupení (...) ve smyslu obecného pojmu, označujícího Kristovo spasitelné dílo v celé jeho šíři, nesmíme zapomenout, že tento právní výraz má obrazný charakter: Kristus je vykupitelem ve stejném smyslu, jako je vítězným bojovníkem nad smrtí či dokonalým obětíkem atd.“ Výlučné používání obrazu vykoupení jakožto výkupu a chápání Kristova vykupitelského díla v tomto příliš úzkém slova smyslu brzy ukáže jeho nedostatečnost, a vede dokonce k teologickým nedůslednostem, jak to zdůraznil zejména sv. Řehoř Naziánský.

Jedním z cílů této studie bude ukázat důležité místo, jaké v ortodoxní tradici náleží tomu, co Vladimír Losskij nazývá „lékařský obraz“. Jestliže otcové tento obraz, jak ještě uvidíme, tak často používali ve svých učeních, jestliže ho nacházíme téměř ve všech liturgických textech ortodoxní církve stejně jako v rituálních textech většiny jejích svátostí,

jestliže tento obraz vícero koncilů zapracovalo do svých kánonů, stručně řečeno, je-li tento obraz přijat celou tradicí, je tomu právě proto, že představuje, jak ukážeme, zvláště vhodný způsob, jak vyjádřit naši spásu, a má přinejmenším stejnou hodnotu jako obraz vykoupení.

Tento obraz je ostatně hluboce zakořeněn v Písmu. Vykupitel je zároveň Spasitel; jsme-li vykoupeni, jsme také spaseni. Příliš často se však zapomíná, že sloveso sódzó (spasit), v Novém zákoně často používané, znamená nejen „zachránit“ či „vytáhnout z nebezpečí“, ale také „uzdravit“ a že slovo sótéria (spása) označuje nejen záchranu, ale také uzdravení. Samotné Ježíšovo jméno označuje „Jahve zachraňuje“ (srv. *Mt* 1,21; *Sk* 4,12), tedy jinak řečeno „uzdravuje“. A Kristus se sám představuje přímo jako lékař (srv. *Mt* 8,16–17; 9,12; *Mk* 2,17; *Lk* 4,18.23). Právě takto ho ostatně ohlašují proroci (srov. *Iz* 53,5; *Žl* 102,3) a charakterizují evangelisté (srv. *Mt* 8,16–17) a samotné evangelijní podobenství o dobrém Samaritánu může být právem interpretováno jako obraz Krista – Lékaře. A konečně velký počet lidí se k Němu za jeho pozemského života utíkal jako k lékaři.

Otcové téměř jednohlasně a už od 1. století budou Krista běžně nazývat lékařem, přičemž často budou přidávat přívlastky jako „velký“, „nebeský“, „svrchovaný“ a podle kontextu mimo jiné upřesňovat: lékař „těla“, „duše“, nejčastěji však „duše i těla“, zdůrazňující tak, že přišel uzdravit celého člověka. Toto pojmenování se nachází v samotném středu liturgie sv. Jana Zlatoústého a ve většině sakramentálních formulí. Setkáváme se s ním téměř ve všech liturgických úkonech ortodoxní církve a v mnoha modlitbách.

Objevuje-li se Kristus jako lékař a je-li spása, kterou přináší, uzdravením, znamená to, že lidstvo je nemocné. Otcové a celá tradice, považující původní stav Adama za zdraví lidstva, spatřují ve stavu hříchu, který charakterizuje lidstvo padlé následkem prvotního hříchu, mnohotvárnou nemoc, která zasahuje člověka v celém jeho bytí. Toto pojetí lidstva nemocného hříchem má svůj základ v Písmu *Mich* 7,2; *Iz* 1,6; *Jer* 8,22; 28,9; *Žl* 13,7; 143,5), se kterým pracovali otcové, kteří, po vzoru proroků, evokují neschopnost lidí Staré smlouvy najít lék na své nemoci, natolik jsou vážné; evokují jejich volání k Bohu, trávající po celé generace, i příznivou Boží odpověď, kterou představuje Vtělení Slova, které jediné mohlo přinést uzdravení, jež očekávali, protože bylo Bohem.

Tak se spasitelské dílo Bohočlověka, ve svých různých etapách, jeví jako proces uzdravování, v osobě Krista, celého lidstva, které vzal na sebe, a znovunavrácení původního duchovního zdraví, které lidstvu původně náleželo, přičemž Kristus kromě jiného takto obnovenou lidskou přirozenost přivádí k dokonalosti zbožštění.

Toto uzdravení/spása celého lidstva a jeho zbožštění dovršené v osobě inkarnovaného Slova jsou dány Duchem Svatým každému pokřtěnému, který se v církvi spojí s Kristem. Pokřtěný je však dostává pouze v potenci: tyto dary musí celým svým bytím přijmout. A právě to je úkolem duchovního života, askeze.

Askeze v ortodoxní církvi nemá ten úzký smysl, který jí často bývá dáván na Západě, ale označuje to, co by měl dělat každý křesťan, chce-li mít prospěch ze spásy, kterou Kristus přinesl. V očích velké tradice ortodoxní církve se dílo spásy jeví jako součinnost mezi Boží milostí danou Duchem Svatým a úsilím, které musí osobně vynaložit každý pokřtěný, aby se této milosti otevřel a přijal ji. Toto úsilí trvá po celý život, v každém okamžiku a ve všech aktech existence. Řecké slovo askésis ostatně znamená cvičení, trénink, praxe, styl života. Jemu odpovídající ruské výrazy *podvig*, *podvijnitchestvo*, odvozené ze slovanského *podvizatsia*, což znamená „pohybovat se vpřed“, „jít kupředu“, ještě lépe vyjadřují výrazně dynamické pojetí duchovního života a ukazují, že duchovní život je chápán jako proces růstu, který je vlastně postupnou aktualizací milosti přijaté ve svátostech, zejména pak při křtu, či postupným osvojováním si milosti Ducha Svatého, která pokřtěného účinně přivtěluje k ukřižovanému a zmrtvýchvstalému Kristu a umožňuje mu osobně si přisvojit lidskou přirozenost, která byla obnovena a zbožštěna v osobě Bohočlověka.

Právě prostřednictvím teantropické askeze křesťan, působením milosti Ducha Svatého, umírá, vstává z mrtvých a je oslaven spolu s Kristem, přestává být padlým člověkem a stává se „novým člověkem“, svléká ze sebe „starého člověka“ a „obléká se v Krista“, uskutečňuje výměnu, která mu při křtu byla dána pouze v potenci, výměnu přirozenosti padlé za přirozenost obnovenou a zbožštěnou v Kristu.

Je-li spása přinesená Kristem tradicí chápána jako uzdravení nemocné lidské přirozenosti a obnova jejího původní zdraví, je logické, že askeze, díky které člověk tuto milost dostává, je tradicí chápána jako proces uzdravování člověka a jeho postupný návrat ke zdraví.

Při četbě otců nás zaujalo, že bez výjimky všichni, a to velmi často, se uchylují k lékařským kategoriím, aby popsali různé způsoby askeze, a to do takové míry, že askeze by mohla, podle našeho mínění, být systematicky představena jako dokonale propracovaný léčebný proces, přičemž sama askeze, stejně jako medicína, sebe definuje jako umění, v původním smyslu dovednosti, jako techné (to je ostatně další význam řeckého slova askésis), a dokonce, podle tradičního, vžitého vyjádření, jako „umění všech umění a vědu všech věd“. Patristická učení představují askezi také za pomoci kategorií boje, bitvy (athlésis, agón, které mají kromě toho i význam „úsilí“, „cvičení“, a vystupují tak často jako ekvivalenty k askésis). My si však můžeme všimnout toho, že posledně jmenované kategorie, aniž bychom je chtěli převádět na předcházející, jsou s nimi komplementární, neboť medicína má za svůj cíl *vrhnout se* na příčiny nemoci, *bojovat* s nemocemi a *přemáhat* je, a to za pomoci jistých *strategií* a s použitím terapeutického *arsenálu*.

Aspekty spásy člověka vyjadřované v pojmech terapie a uzdravení jsou pro jisté současné komentátory často pouhými obrazy. To opravdu platí v několika případech, ovšem v mnoha jiných je třeba mluvit o symbolu, založeném na přirozené analogii mezi tělesnými či duševními nemocemi a nemocemi duchovními. My jsme si vytyčili cíl ukázat, že použité lékařské kategorie se vztahují přímo na svůj předmět a ukazují se jako zcela odpovídající samotné jeho přirozenosti: padlá lidská přirozenost je skutečně duchovně nemocná a potřebuje opravdové uzdravení, které se uskutečňuje v Kristu, skrze Ducha Svatého a prostřednictvím svátostného života a askeze.

Musíme samozřejmě připustit několik obtíží: padlý člověk si svého duchovního stavu není bezprostředně vědom. Jelikož jeho nemoci jsou duchovního řádu, nejsou tak zjevné jako nemoci tělesné nebo i duševní. A právě na tomto poli má svou nezbytnou úlohu symbol.

V této studii chceme ukázat, že ortodoxní asketika předkládá velmi podrobný popis nemocného stavu padlého člověka, popis, který tvoří, na duchovním poli, kde je situován, skutečnou sémiologii, a dokonce, i díky své systematickosti a koherenci, autentickou lékařskou nosologií. To se ukazuje zejména v klasifikaci a popisu vášní (jejich povahy, příčin a účinků), které otcové nepřestávají charakterizovat výslovně jako „duchovní nemoci“, přičemž slovo pathos, blízké slovu páthé, které znamená „nemoc“, samo obsahuje tuto konotaci.

Takováto nosologie je nezbytná k zajištění účinné léčby a znovunabytí zdraví, což je cílem askeze. Naším úkolem je ukázat, že východní asketika představuje tento léčebný proces systematicky a metodicky, čímž se ukazuje být skutečnou duchovní medicínou pro člověka v jeho celistvosti. Uvidíme ostatně, že ti, kdo praktikují askezi, jsou běžně v patristických textech označováni jako terapeuti; v první řadě jako terapeuti sebe samých, dále pak, když už jsou v askezi dosti pokročilí a dostatečně zkušení, jako terapeuti těch, kdo k nim přicházejí s prosbou o pomoc, aby i oni byli uzdraveni ze svých nemocí: a tak jsou duchovní otcové v patristických textech běžně nazýváni „lékaři“.

Předpokládá-li však definice duchovní léčby přesnou znalost nemocí a jejich příčin, vyžaduje také, abychom měli jasný pojem o tom, co je zdraví člověka, neboť pojem nemoci získává svůj smysl teprve ve vztahu ke zdraví. Terapie, nakolik usiluje o obnovení či nabytí

zdraví, předpokládá také, že i ono je jasně definováno. Z tohoto důvodu nejprve představíme patristickou koncepci zdraví člověka, koncepci, která bude jakýmsi vodítkem v celé naší studii.

Pojetí zdraví člověka v ortodoxní antropologii je nerozlučně spjato s pojetím ideální lidské přirozenosti, kterou měl Adam v ráji a která má být Adamem dovedena, při společném působení jeho svobodné vůle a Boží milosti, ke své dokonalosti, tj. ke zbožštění. Jinými slovy, lidská přirozenost má smysl, který opět vyvstává v jejích různých momentech: je přirozeně orientována na Boha a jejím určením je najít v Bohu svou plnost. Ukážeme, jak se člověk, podle ortodoxní asketické antropologie, nachází ve stavu zdraví, když realizuje toto své určení a když se jeho schopnosti uplatňují ve shodě s touto přirozenou finalitou, a jak hřích, chápaný jako odloučení se od Boha, člověka odvrací od toho, co je pro něj podstatné, a dává vznik různorodým nemocím, které jsou charakterizovány zejména zvráceným, nepřirozeným používáním všech schopností člověka. Uvidíme tedy, jak teantropická askeze, prostřednictvím které se člověk ontologicky obrací, představuje skutečnou terapii, nakolik člověku umožní od-vrátit se od tohoto patologického stavu proti přirozenosti a znovu nalézt svou původní zdravou přirozenost tím, že se při-vrátí k Bohu.